

مروری بر تاریخچه برنامه‌های درسی مدرسه‌های فنی و حرفه‌ای (صنعت و خدمات) ایران [بر اساس مصوبت شورای عالی معارف و فرهنگ سال‌های ۱۳۰۱ تا ۱۳۲۰]

● جمیله السادات حسینی روح‌الامینی*

اشاره

روند آموزش در بخش صنعت و خدمات در مدرسه‌های ایران در فاصله سال‌های ۱۳۰۱ تا ۱۳۲۰ (قاجار و پهلوی اول)، بخشی از تاریخچه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای کشور است که در این مقاله به آن پرداخته‌ایم. سیر تحول آموزش و برنامه‌های صنعت و خدمات از زمان تأسیس اولین مدرسه در ایران تغییرات زیادی داشته است. در این مختصر برنامه‌های مدرسه صنعتی دولتی، حرفه‌های نجاری، آهنگری و دباغی، مدرسه تجارت، دبیرستان فنی مالیه، هنرستان تخصصی نساجی شاهی، هنرستان شبانه‌روزی ضرابخانه، رشته بازرگانی هنرستان رنگرزی، و همچنین تغییرات آن‌ها از حیث محتوای درس‌ها، طول دوره، ساعت‌های تدریس، عنوان‌های رشته‌ها و... را شرح داده‌ایم. اصلی‌ترین منبع مقاله حاضر به آن استناد شده، مصوبات شورای عالی معارف فرهنگ بوده است. گرچه این مرور تاریخی جامع نخواهد بود، اما به علاقه‌مندان تصویر ارزشمندی ارائه می‌دهد.

مقدمه

با توجه به تصویب «قانون شورای عالی معارف» در «مجلس شورای ملی» در اسفندماه ۱۳۰۰ هجری شمسی که طبق آن باید همه امور مدرسه‌ها، مانند برنامه‌ها، امتحانات و نیز تعیین صلاحیت معلمان، به آن شورا ارجاع شود و به تصویب برسد، به تدریج آموزشگاه‌ها در سراسر کشور از ضوابطی یکنواخت برخوردار شدند. در اواخر این دوره مدرسه‌های جدید به سرعت افزایش یافت، به نحوی که در سال تحصیلی ۱۳۰۳-۱۳۰۲ تعداد مدرسه‌های ابتدایی و متوسطه به ۱۹۴۳ واحد رسید.

* کارشناس ارشد مدیریت آموزشی

مدرسه ایران و
آلمان نخستین
مدرسه آلمانی در
ایران و همچنین
اولین مدرسه
صنعتی (فنی)
پس از دارالفنون
محسوب می شود

با افزایش مدرسه‌های ابتدایی و متوسطه در این دوره، بر تعداد مدرسه‌های تخصصی نیز افزوده شد. این مدرسه‌ها در زمینه‌های فنی و حرفه‌ای (در سطوح ابتدایی و متوسطه) به سبک و شیوه غرب تأسیس شدند. از آنجا که مدرسه‌های تخصصی در کشور سابقه چندان نداشتند، اکثر آن‌ها یا توسط خارجی‌ان یا به همت ایرانی‌هایی که به اروپا سفر کرده و با مدرسه‌ها و فرهنگ اروپا آشنا شده بودند، دایر می‌شدند.

□ تأسیس مدرسه‌های فنی و تخصصی

اکثر مدرسه‌های فنی و تخصصی تأسیس شده در این دوره در تهران بودند. برخی از این مدرسه‌ها از سوی وزارت معارف و بعضی دیگر، از سوی سایر وزارخانه‌ها، از جمله وزارت فواید عامه و تجارت و فلاح، تأسیس شدند. نخستین هنرستان فنی (هنرستان صنعتی ایران و آلمان) و نیز نخستین مدرسه حرفه‌ای (صنایع مستظرفه) در این دوره در تهران تأسیس شدند. مدرسه ایران و آلمان نخستین مدرسه آلمانی در ایران و همچنین اولین مدرسه صنعتی (فنی) پس از دارالفنون محسوب می‌شود. نخستین مذاکره‌ها در مورد احداث مدرسه‌های آلمانی در ایران، در سال‌های قبل از مشروطیت صورت گرفتند. این مذاکره‌ها چندی پس از حمله عثمانی به ایران و به منظور افزایش نفوذ مادی و معنوی آلمان و مقابله با دو دولت روس و انگلیس انجام گرفتند. این مدرسه تا قبل از مشروطیت دایر نشده بود. پس از مشروطیت، مذاکره درباره ایجاد مدرسه‌ای آلمانی در ایران نیز دنبال شد تا آنکه در سال ۱۳۲۵ قمری (۱۹۰۷ میلادی) قرارداد فرهنگی بین ایران و آلمان به امضا رسید. در این قرارداد مقرر شد، مدرسه ایران و آلمان با بودجه هشت هزار تومان که پنج هزار تومان آن را دولت ایران و سه هزار تومان دیگر را دولت آلمان بپردازد، تأسیس شود. این مدرسه کار خود را با هشت معلم آلمانی و هشت معلم ایرانی آغاز کرد.

مدرسه دارای دو دوره ابتدایی و متوسطه بود و درس‌هایی که در آن تدریس می‌شدند، عبارت بودند از حساب، هندسه، عربی، ادبیات، شرعیات، تاریخ، جغرافی، فیزیک، شیمی، جبر و مقابله، و نیز سه زبان آلمانی، فرانسه و انگلیسی. با وجود آنکه مدرسه ایران و آلمان فاقد درس‌های عملی و فنی بود، اما چون هدف آن تربیت دانش‌آموزان ایرانی برای تحصیل در آموزشگاه‌های حرفه‌ای و عالی آلمان بود و از سوی دیگر، پس از پایان جنگ جهانی اول به صورت هنرستان صنعتی بازگشایی شد، از آن به عنوان «نخستین هنرستان فنی» یاد می‌شود. پس از جنگ جهانی اول (در سال ۱۳۴۰ ه. ق. / ۱۳۰۰ ه. ش)، مذاکراتی بین دولت ایران و مقامات آلمانی، به منظور گشایش مجدد دبیرستان ایران و آلمان، صورت گرفت. در پی این مذاکرات دو کشور موافقت کردند در ایران به جای مدرسه ایران و آلمان سابق، هنرستان صنعتی دایر کنند. از این رو در سال ۱۳۳۴ قمری (۱۳۰۳ شمسی)، نخستین هنرستان صنعتی کشور با هدف و برنامه نوین و به ریاست دکتر اشترونک در محل سابق دبیرستان ایران و آلمان افتتاح شد.

در کلاس دواسازی
و تجربیات شیمیایی
نیز آزمایش‌های
شیمی صورت
می‌گرفت و بعضی
مواد ساده، مانند
کبریت و باروت،
ساخته می‌شدند

□ تأسیس هنرستان صنعتی دولتی

میراحمدی در کتاب «پژوهشی در تاریخ معاصر ایران»، در مورد علت انتخاب نام «هنرستان صنعتی» به‌جای «دبیرستان ایران و آلمان» می‌نویسد: «دولت ایران بیشتر در تأسیس یک مدرسه صنعتی اصرار می‌ورزید و دولت آلمان علاقه‌مند دایر کردن یک دبیرستان بود. اصرار هر دو دولت زمینه خاص سیاسی-اقتصادی داشت. ایرانیان متوجه این امر بودند که با تأسیس چنین مدارسی تا حدی نیاز صنعتی جامعه برطرف می‌شود و دانش‌آموختگان آن می‌توانند نقش مهمی در پیشبرد جامعه برعهده داشته باشند و میزان وابستگی کشور را کاهش دهند. از جانب دیگر، دولت آلمان متوجه نفوذ هرچه بیشتر جنبه‌های تبلیغاتی، سیاسی و فرهنگی این مراکز بود.»

برنامه تحصیلی در هنرستان صنعتی دولتی مشتمل بر دو بخش بود: بخش نخست شامل دوره شش‌ساله آموزش فنی می‌شد. ماشین‌آلات و اسباب مورد نیاز این بخش در همان زمان از دولت آلمان خریداری و در هنرستان نصب شدند. اما در بخش دوم که از یک دوره شش‌ساله دبیرستانی در حد برنامه یک دبیرستان آلمانی تشکیل شده بود، علاوه بر درس‌های نظری (تئوری)، هفته‌ای شش ساعت تعلیمات فنی نیز داشت تا دانش‌آموزان آن بخش بتوانند تحصیلات تکمیلی خود را در دانشکده‌های فنی آلمان ادامه دهند. مدرسه صنعتی ایران و آلمان ابتدا دارای شعبه‌های فلزکاری و نجاری بود و شاگردان هنرستان می‌توانستند، در صورت تمایل کلاس‌های جداگانه‌ای را در زمینه داروسازی و دیگر رشته‌های فنی بگذرانند. از دیگر مدرسه‌هایی که در دوره مشروطیت درس‌های فنی در آن‌ها تعلیم داده می‌شدند، «مدرسه متوسطه اصفهان» بود. تعداد محصلان این مدرسه در سال دوم تأسیس، یعنی ۱۳۴۱ هـ. ق (۱۳۰۱ هـ. ش) بالغ بر ۸۰ نفر بود که در چهار کلاس مطابق برنامه وزارت معارف به تحصیل اشتغال داشتند. در گزارش سالانه این مدرسه در خصوص کلاس مهندسی و نقشه‌برداری آمده است: «در این کلاس اصول ابتدایی مهندسی از مثلثات نقشه‌برداری و ترسیمات در ضمن عمل و استعمال آلات مربوطه، از تاکومتر، پانتومتر، زاویه‌یاب، تراز، قطب‌نما و غیر آن‌ها [تعلیم می‌شود]. بر اساس این گزارش، در کلاس دواسازی و تجربیات شیمیایی نیز آزمایش‌های شیمی صورت می‌گرفت و بعضی مواد ساده، مانند کبریت و باروت، ساخته می‌شدند و بالاخره در کلاس نجاری به ساخت وسایل چوبی مانند میز و نیمکت و صندلی می‌پرداختند. در سال ۱۳۴۴ هـ. ق (۱۳۰۴ هـ. ش) نخستین گروه از شاگردان موفق به اخذ دیپلم متوسطه شدند.

□ تأسیس مدرسه دولتی تجارت

مدرسه فنی و حرفه‌ای دیگری که در این دوره تأسیس شد، «مدرسه دولتی تجارت» در تبریز بود. محمدعلی تربیت، رئیس معارف آذربایجان، با مساعدت برخی از مطلعان، برنامه مدرسه را تهیه کرد. برنامه مدرسه عبارت بود از مواد تحصیلی مدرسه‌های متوسطه، به اضافه امور مربوط به بازرگانی که شامل دفترداری، علم اقتصاد، حقوق و تاریخ تجارت و صنایع را شامل می‌شد. مدیریت

مدرسه نیز به علی مجیر مولوی (مجیرالدوله) واگذار شده بود. اختلاف بین مسئولان مدرسه و اداره فرهنگ به تعطیل شدن این مدرسه در سال ۱۳۴۷ ه. ق (۱۳۰۷ ه. ش) منجر شد.

▣ مدرسه‌های وابسته

تعدادی از این مدرسه‌ها به برخی از وزارتخانه‌های زمان خود وابسته بودند و زیر نظر آن‌ها فعالیت می‌کردند. اکثر دانش‌آموختگان این مدرسه‌ها در ادارات تابعه خود به کار گرفته می‌شدند. برنامه‌های درسی این‌گونه مدرسه‌ها توسط وزارت تابعه تهیه می‌شد و پس از تصویب شورای عالی به اجرا درمی‌آمد. مدرسه فنی پست و تلگراف، هنرستان تخصصی نساجی شاهی (برای تعلیمات نخ‌کشی و بافندگی ابریشم و پنبه)، و ... از جمله این مدرسه‌ها بودند.

▣ برنامه درسی مدرسه صنعتی دولتی

اولین جدول برنامه‌های درسی مصوب شورای عالی معارف، جدول سال اول مدرسه صنعتی دولتی در سال ۱۳۰۳ و بر اساس ۳۱ ساعت تدریس در هفته است. شرایط ورود به شعبه حرفه، تصدیق دوره شش ساله ابتدایی و شرایط ورود به شعبه فنی، تصدیق سال سوم متوسطه بوده است.

جدول ۱. برنامه درسی سال اول مدرسه صنعتی دولتی (مصوب جلسه ۷۱ شورای عالی معارف، ۱۳۰۳)

ردیف	ماده درسی شعبه حرفه	ساعت در هفته	ماده درسی شعبه فنی	ساعت در هفته
۱	آلمانی	۱۲	آلمانی	۱۲
۲	فرانسه	۲	فرانسه	۲
۳	فارسی	۲	فارسی	۲
۴	عربی	۲	عربی	۱
۵	تاریخ	۲	جغرافیا	۲
۶	جغرافیا	۲	تاریخ	۲
۷	حساب	۲	هندسه	۱
۸	هندسه	۲	جبر	۲
۹	فیزیک	۱	فیزیک	۲
۱۰	تاریخ طبیعی	۲	شیمی	۱
۱۱	رسم	۱	تاریخ طبیعی	۲
۱۲	ورزش بدنی	۱	رسم	۱
۱۳	-	-	ورزش بدنی	۱
	جمع	۳۱	جمع	۳۱

◆ شعبهٔ حرفه

سال اول:

شرایط دخول: تصدیق شش کلاسۀ مدرسهٔ ابتدایی با معلوماتی که تطبیق با تصدیق بنمایند:

- آلمانی: شناسایی و مقدمات زبان آلمانی - قرائت جلد اول کتاب فردیناندهبرت - مشق خط - گرامر ابتدایی - ترجمه و مکالمه
- فرانسه: شناساندن و تعلیم مقدمات زبان فرانسه
- مشق خط: حفظ کردن قطعات سهل نثر و نظم
- فارسی: صرف و نحو - شناختن اجزای عمدهٔ کلام و اقسام کلمات با تمرینات حالات اسما و کنایات - وجوه و صنایع افعال - متعدی و لازم - معلوم و مجهول - اژمنه - قطعات منجۀ نثر یا نظم - انشا
- عربی: صرف مبسوط شامل قوانین اقسام افعال مشتقه و اوزان قیاس مصادر و سماعی آن - صفات مشبیه و اوزان مبالغه - اسم زمان و مکان
- تاریخ: تاریخ ایران از اژمنۀ ماقبل تاریخ تا زمان اسکندر - تاریخ یونان و مصر به اختصار
- جغرافیا: تعریف جغرافیا - مطالب مهم جغرافیایی ایران و ممالک مجاور - جغرافیای آسیا

- حساب: کسر - کسور اعشاری - تناسب - دوره
- هندسه: تعلیم مقدماتی هندسه تا آخر مثلث
- فیزیک: فصول سهل و ساده راجع به مکانیک حرارت بدون استعمال جبر و مقابله

تاریخ طبیعی:

- در زمستان حیوان شناسی: انسان - نژادهای انسانی - بدن انسان و ترکیبات آن - حیوانات ذوقفار (مهره‌دار)
- در تابستان گیاه شناسی: مورفولوژی - تشریح
- رسم: (در صورت امکان با کلاس‌های دیگر) ترسیم از روی مدل‌های طبیعی - ترسیم از حفظ
- ورزش بدنی: (کلیۀ کلاس‌ها با هم) مشق نظام - مشق بدن و غیره

◆ شعبهٔ فنی

سال اول: مطابق سال اول سیکل دوم متوسطه:

شرایط دخول: تصدیق کلاس سوم مدارس متوسطهٔ ایران با معلوماتی که مطابق و مساوی با معلومات کلاس ۳ مدارس متوسطه باشند.

- آلمانی: مطابق کلاس اول
- فرانسه: قرائت و ترجمه - گرامر دوم - افعال با قاعده و بی قاعده - تجزیه نحوی - حفظ قطعات نثر و نظم و دیکته
- فارسی: یک دوره علم بدیع به اختصار - تاریخ حال شعرای معروف ایران و قطعات منتخبه آن‌ها - نوشتن موضوعات از روی قطعات تدریسی
- عربی: بقیه جلد ثانی قواعد الجلیه - ترجمه از فارسی به عربی - ادبیات عربی
- جغرافیا: دوره تدریس مفصل مطالبی را که در سال قبل آموخته‌اند.
- تاریخ: ایران و ممالک مشرق، خصوصاً تمدن ایران قدیم
- هندسه: تکرار سطح و مقدمات مهم مثلثات
- جبر: معادله درجه اول با چند مجهول - لگاریتم و ربح مرکب
- فیزیک: حالات مختلفه ماده
- مکانیک: گاز - حرارت
- شیمی: مقدمات شبه فلزات - دوره

تاریخ طبیعی:

- در زمستان حیوان شناسی: فیزیولوژی حیوانی - تشریح - طیور - خزنده‌ها - ماهی‌ها - حشرات
- در تابستان نبات شناسی: فیزیولوژی نباتات
- رسم: مطابق کلاس (۱)، قدری مفصل‌تر
- ورزش بدنی: مطابق کلاس (۱)، به اضافه جست و خیز با آلات ژیمناستیک. ۳۲ ساعت تدریس خواهد شد.

در سال آتیه کلاس‌های ۲ و ۵ بایستی تأسیس شوند تا شاگردانی که امسال کاملاً از عهده انجام وظایف خود برآمده‌اند، در آن کلاس‌ها داخل شوند. از سال ۲ به بالا تعلیمات فنی شروع [می‌شود] و در این صورت ساعات تدریس آلمانی، فارسی، عربی، جغرافیا، تاریخ و تاریخ طبیعی نسبتاً مختصر خواهند بود.

پروگرام حرفه‌های نجاری، دباغی و آهنگری (مصوب جلسه ۷۲ شورای عالی معارف -

۱۳۰۵)

این برنامه درسی بر اساس دروس عمومی و تخصصی سه حرفه نجاری، آهنگری و دباغی تحت عنوان مواد علمی و مواد حرفه تقسیم‌بندی و برای دوره سه ساله اول متوسطه (سیکل اول) تنظیم شده است.

ساعات دروس عمومی برای سال‌های اول تا سوم به ترتیب ۱۳، ۱۲ و ۱۰ ساعت و دروس تخصصی ۸، ۹ و ۱۱ ساعت است. جمع ساعت دروس برای حرفه نجاری ۲۱ ساعت

در هفته برای حرفه آهنگری ۱۹ ساعت و برای حرفه دباغی ۱۷ ساعت در هفته می‌باشد. علاوه بر آن عملیات در کارخانه ۲۴ تا ۲۹ ساعت در هفته پیش‌بینی شده است.

الف) مواد علمی

کلاس تهیه: مطابق کلاس تهیه سیکل اول متوسطه

جدول ۲. مواد برنامه درسی دوره سه ساله (مصوب جلسه ۲۷ شورای عالی معارف-۱۳۰۵)

ردیف	مواد درسی	ساعت در هفته سال اول	ساعت در هفته سال دوم	ساعت در هفته سال سوم
۱	فارسی	۴	۲	۲
۲	آلمانی	۶	۶	۵
۳	حساب	۲	۲	-
۴	فیزیک	۱	۱	۲
۵	شیمی (فقط برای دباغ‌ها)	-	۱	۱

مواد تدریس این دروس مطابق با مواد تدریس سیکل اول مدرسه صنعتی دولتی هستند.

ب) مواد حرفه

مطابق میل شاگرد یکی از حرف نجاری، دباغی یا آهنگری

جدول ۳. ساعات دروس حرفه نجاری (مصوب جلسه ۷۲ شورای عالی معارف-۱۳۰۵)

ردیف	سال اول	ساعت در هفته	سال دوم	ساعت در هفته	سال سوم	ساعت در هفته
۱	نقشه‌کشی حرفه	۴	رسم صنعتی	۴	رسم	۴
۲	شکل‌شناسی	۱	طرز کار	۳	شکل‌شناسی	۱
۳	کارشناسی	۳	محاسبه	۲	طرز کار	۶
۴	عملیات در کارخانه	۲۴	عملیات در کارخانه	۲۴	عملیات در کارخانه	۲۴

جدول ۴. ساعات دروس حرفه آهنگری (مصوب جلسه ۷۲ شورای عالی معارف-۱۳۰۵)

ردیف	سال اول	ساعت در هفته	سال دوم	ساعت در هفته	سال سوم	ساعت در هفته
۱	معلومات تخصصی	۲	معلومات تخصصی	۲	معلومات تخصصی	۲
۲	رسم	۲	رسم	۲	رسم	۲
۳	حساب صنعتی	۲	حساب صنعتی	۲	حساب صنعتی و محاسبه	۲
۴	عملیات در کارخانه	۲۵	عملیات در کارخانه	۲۷	عملیات در کارخانه	۲۹

جدول ۵. ساعات دروس عملی دباغی (مصوب جلسه ۷۲ شورای عالی معارف-۱۳۰۵)

ردیف	سال اول عملی	ساعت در هفته	سال دوم عملی	ساعت در هفته	سال سوم عملی	ساعت در هفته
۱	عمل آوردن چرم زیر کفش	۴	عمل آوردن چرم روی کفش	۴	رساندن چرم با خوراک معدنی	۴
۲	عملیات در کارخانه	۲۵	عملیات در کارخانه	۲۵	عملیات در کارخانه	۲۵

شاگردان این قسمت تمام روز را مشغول کار خواهند بود. در هفته ۴ الی ۶ ساعت درس عملی نیز خواهند داشت.

در مجموعه مصوبات شورای عالی معارف سال ۱۳۱۶ برنامه‌ای تحت عنوان «برنامه آموزشگاه صنعتی پسران» شامل جدول دوره شش ساله دو حرفه آهنگری و نجاری همراه با برنامه تفصیلی دروس برای ۴۲ ساعت در هفته طراحی شده که کار عملی برای سال‌های اول تا ششم به ترتیب ۱۶، ۲۰، ۲۵، ۲۶، ۳۵ و ۳۵ به تصویب رسیده است. بین سال‌های ۱۳۰۵ و ۱۳۱۶ دو برنامه درسی حرفه آهنگری و نجاری برای شورای عالی به منظور بررسی ارجاع شده است که برنامه اول شامل دوره سه‌ساله و برنامه دوم دوره شش‌ساله متوسطه را پوشش می‌دهد.

جدول ۶. برنامه کلی ساعات آموزشگاه شش‌ساله صنعتی آهنگری (مصوب جلسه ۳۵۶ شورای عالی معارف - ۱۳۱۶)

ردیف	ماده درسی	سال اول	سال دوم	سال سوم	سال چهارم	سال پنجم	سال ششم
۱	فارسی	۵	۲	۲	۱	-	-
۲	زبان خارجه	۵	۴	۲	۲	-	-
۳	حساب	۴	۵	۲	۲	-	-
۴	درس فنی	۴	۳	۲	۲	۲	۲
۵	رسم فنی	۴	۴	۳	۳	۳	۳
۶	حساب فنی	۲	۲	۲	۲	۲	۲
۷	کار عملی	۱۶	۲۰	۲۵	۲۶	۳۵	۳۵
۸	فیزیک	-	-	۲	۲	-	-
۹	ورزش	۲	۲	۲	۲	-	-
	جمع	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲

جدول ۷. برنامه کلی ساعات آموزشگاه شش‌ساله صنعتی نجاری (مصوب جلسه ۳۵۶ شورای عالی معارف - ۱۳۱۶)

ردیف	ماده درسی	سال اول	سال دوم	سال سوم	سال چهارم	سال پنجم	سال ششم
۱	فارسی	۵	۲	۲	۱	-	-
۲	زبان خارجه	۵	۴	۲	۲	-	-
۳	حساب	۴	۳	۲	۲	-	-
۴	درس فنی	۴	۳	۲	۲	۲	۲
۵	رسم فنی	۴	۴	۲	۴	۴	۳
۶	حساب فنی	-	۲	۲	۲	۲	۲
۷	کار عملی	۱۸	۲۲	۲۴	۲۵	۳۴	۳۴
۸	فیزیک	-	-	۲	۲	-	-
۹	ورزش	۲	۲	۲	۲	-	-
۱۰	رسم فنی	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲

پروگرام کلاس‌های مدرسه متوسطه تجارت (مصوب جلسه ۱۶۱ شورای عالی معارف-۱۳۰۸) در خصوص مدرسه متوسطه تجارت دو برنامه در سال‌های ۱۳۰۸ و ۱۳۱۳ در مجموعه مصوبات شورای عالی معارف مشاهده می‌شود. برنامه مصوب سال ۱۳۰۸ که شرط ورود به آن تصدیق دوره اول متوسطه بوده است، به عناوین و شرح تفصیلی هر درس پرداخته است. عناوین دروس این برنامه عبارت‌اند از:

جدول ۸. مواد درسی مدرسه متوسطه تجارت (مصوب جلسه ۱۶۱ شورای عالی معارف-۱۳۰۸)

ردیف	مواد درسی
۱	فارسی
۲	فقه
۳	ریاضیات
۴	دفترداری
۵	تحریرات تجارتي و ماشین‌نویسی
۶	تجارت
۷	حقوق تجارتي
۸	ثروت
۹	شیمی و مال‌التجاره
۱۰	زبان خارجه
۱۱	جغرافیای اقتصادی
۱۲	سیاق
۱۳	مشق خط

نمونه‌ای از برنامه تفصیلی مدرسه متوسطه تجارت (مصوب جلسه ۱۶۱ شورای عالی معارف-۱۳۰۸)

◇ تحریرات تجارتي و ماشین‌نویسی

سال اول: مراسلات تجارتي - دفتر کویپه - ماشین‌نویسی - تهیه صورت حساب - رمز تجارتي - اعلامات.

سال دوم: مراسلات تجارتي و ماشین‌نویسی - اعلانات - سفارش - فروش - کنترات - باربندی - اعتراضات - رد مال‌التجاره - القای کنترات.

سال سوم: مراسلات تجاری - بانکی - حمل و نقل - کشتی رانی و غیره - ماشین نویسی -
اعلانات متحدالمال - طریق ساده ضبط - ثبت مطالبات - طریقه مضاعف - تنظیم فهرست.
توضیح: در سال‌های دوم و سوم مراسلات به سه زبان که یکی فارسی می‌باشد، خواهد بود.
در سال ۱۳۱۳ دستور تحصیلات دبیرستان تجارت، شامل عناوین دروس به صورت
تخصصی تر طراحی و به همراه ساعات دروس دوره سه ساله و شرح تفصیلی آن‌ها به تصویب
شورای عالی معارف رسیده است.

جدول ۹. جدول ساعات دروس و دستور تحصیلات دبیرستان تجارت (مصوب جلسه ۲۷۹ شورای عالی معارف - ۱۳۱۳)

ردیف	نام درس	سال اول	سال دوم	سال سوم
۱	فارسی	۳	۲	۲
۲	امتعه شناسی و شیمی تجارتي	-	-	۲
۳	تاریخ اقتصادی	-	۲	۲
۴	دفترداری	۳	۳	۲
۵	ریاضیات تجارتي	۳	۲	۲
۶	تحریرات و رسم تجارتي	۲	-	۲
۷	ماشین نویسی	۳	۳	-
۸	تجارت - حمل و نقل و گمرک	۲	۲	۲
۹	جغرافیای اقتصادی	۲	۲	۱
۱۰	فقه با مقایسه با قانون مدنی	-	-	۲
۱۱	کلیات حقوق و حقوق تجارتي	-	۲	۲
۱۲	علم اقتصاد	-	-	۲
۱۳	زبان فرانسه	۵	۵	۴
۱۴	زبان انگلیسی	۵	۵	۵
۱۵	ریاضیات خارج از پروگرام	۲	۲	۲
	جمع	۳۰	۳۰	۳۰

در شورای عالی
معارف در سال ۱۳۱۰
مصوبه‌ای تحت
عنوان پروگرام
مدرسه فنی پست
و تلگراف دیده
می‌شود

□ نمونه‌ای از برنامه تفصیلی دبیرستان تجارت (مصوب جلسه ۲۷۹ شورای عالی معارف - ۱۳۱۳)

◇ امتعه‌شناسی و شیمی تجارتي

سال سوم: موضوع شیمی تجارتي و اهمیت آن - فلزات از قبیل آهن و فولاد و مس و قلع و سرب و روی و نقره و طلا و غیره - قیمت فلزات قیمتی - اتومبیل و دوچرخه - اشیای زرگری - اشیای آهنی - کارد و چنگال و غیره.

مواد شیمیایی از قبیل: املاح - بازها - رنگ‌شویی - زاج‌ها - گردهای شیمیایی و غیره - گردهای نباتی و حیوانی - مواد ضد عفونی - مواد رنگی معدنی - مواد ساختمانی - سنگ‌های سخت و نرم - سنگ‌های مصنوعی - سنگ‌های قیمتی - چوب سوخت - مواد معدنی نی جامد و مایع - اقسام پوست‌ها و چرم و سایر محصولات مهمه حیوانی - صمغ‌ها - کائوچو و غیره - مواد غذایی و طبی - منسوجات - کاغذ و مواد رنگی نباتی - عطرها و غیره - چوب‌پنبه - توتون و تنباکو - مستوره گرفتن و اهمیت آن و پیشامدهای احتمالی - محصولات تجارتي.

◇ تحریرات و رسم تجارتي

سال اول: اعلانات و نشریات و رسم تجارتي.

سال سوم: مراسلات تجارتي و بانکی و اعتباری - متحدالتال عرضه و تقاضا و غیره - مراسلات بیمه و حمل‌ونقل - اوراق لازمه بیمه و حمل‌ونقل بری و بحری - انواع صورت حساب‌ها - قبوض و فته طلب - چک‌های معمولی و نمونه هر یک - قراردادهای - مراسلات استطلاعی و تکمیل اعلانات - ضبط به طریق کارت - رمزهای تجارتي (به زبان خارجه و فارسی).

◇ پروگرام مدرسه فنی پست و تلگراف

در شورای عالی معارف در سال ۱۳۱۰ مصوبه‌ای تحت عنوان پروگرام مدرسه فنی پست و تلگراف دیده می‌شود. این برنامه تنها جدول دروس این مدرسه ارائه کرده که برای ۳۶ ساعت در هفته و برای دوره سه ساله تنظیم و در جلسه ۱۸۲ شورای عالی معارف به تصویب رسیده است.

جدول ۱۰. دروس مدرسه فنی پست و تلگراف (مصوب جلسه ۱۸۲ شورای عالی معارف -۱۳۱۰)

ردیف	مواد تحصیلی	سال اول / ساعت	سال دوم و سوم / ساعت	ملاحظات
۱	فارسی	۵	۵	● مطابق دستور تعلیمات رسمی وزارت معارف تقریباً
۲	عربی	۳	-	● مطابق دستور تعلیمات رسمی وزارت معارف تقریباً
۳	زبان خارجه	۶	۵	● مطابق دستور تعلیمات رسمی وزارت معارف تقریباً
۴	ریاضیات	۴	۴	● مطابق دستور تعلیمات رسمی وزارت معارف تقریباً
۵	فیزیک و شیمی	-	۲	● مطابق دستور تعلیمات رسمی وزارت معارف تقریباً
۶	تاریخ و جغرافیا	۴	۳	● قسمتی از مواد تعلیمات رسمی به اضافه تاریخ و جغرافیای پستی و تلگرافی
۷	رسم و نقاشی	۲	۱	● مطابق دستور تعلیمات رسمی تقریباً
۸	خط	۱	۱	
۹	تلگراف مورس	۹	۹	● مخابره و گرفتن تلگراف مورس با گوش به دو زبان فارسی و فرانسه
۱۰	قوانین و نظام‌نامه‌های پستی و تلگرافی	۲	۶	
	جمع ساعات در هفته	۳۶	۳۶	

□ برنامه دبیرستان فنی مالیه

جدول دروس دوره سه ساله دبیرستان فنی مالیه در سال ۱۳۱۵ و در جلسه ۳۲۵ شورای عالی معارف برای ۳۰ ساعت در هفته به شرح زیر تصویب شده است.

جدول ۱۱. دروس دوره سه ساله دبیرستان فنی مالیه (مصوب جلسه ۳۳۵ شورای عالی معارف - ۱۳۱۵)

سال سوم		سال دوم		سال اول		ردیف
عده ساعات	مواد تدریس	عده ساعات	مواد تدریس	عده ساعات	مواد تدریس	
۲	فارسی	۲	فارسی	۴	فارسی	۱
۴	فرانسه	۵	فرانسه	۵	فرانسه	۲
۲	محاسبات عمومی	۳	ماشین نویسی	۳	ماشین نویسی	۳
۲	حقوق اداری	۳	دفترداری	۲	جغرافیای اقتصادی	۴
۲	امتعه شناسی و شیمی تجارتي	۲	جغرافیای اقتصادی	۳	دفترداری	۵
۳	قوانین و نظامنامه های مالیاتی ایران و شرکت ها	۲	تاریخ معاصر از لحاظ اقتصادی (عهدنامه های تجاری)	۲	احصائیه (آمار)	۶
۲	حقوق جزائی (قاچاق)	۲	بودجه	۳	مقدمات علم مالیه	۷
۱	حقوق عمومی و تشکیلات مالیه	۲	احصائیه (آمار)	۲	حقوق اساسی	۸
۱	انحصارات و امتیازات	۳	مالیه	۳	تمرینات	۹
۱	تعرفه گمرکی	۲	حقوق تجارت	۳	ریاضیات تجارتي	۱۰
۲	حمل و نقل - بیمه	۲	حقوق مدنی			۱۱
۲	پول و بانکداری	۲	تمرینات			۱۲
۳	تمرینات (تحریرات اداری)					۱۳
۲	علم اقتصاد					۱۴
۲۹	جمع	۳۰	جمع	۳۰	جمع	

▣ برنامه هنرستان تخصصی نساجی شاهی برای تعلیمات نخ‌کشی و بافندگی ابریشم و پنبه
(مصوب جلسه ۳۸۷ شورای عالی معارف - ۱۳۱۷)
برنامه این هنرستان شامل دو قسمت نظری و عملی است:

◆ قسمت نظری:

- الف) شناسایی امور فنی و بافندگی
- ب) دروس نظری و بافندگی
- ج) مکانیک

◆ قسمت عملی:

- الف) تهیه ابریشم، ابریشم‌کشی، لاس‌گیری، ابریشم‌کشی به معیارهای مختلف،
و ...
 - ب) بافندگی، حاضرکردن ماشین جهت کار، چله‌کشی عملی به انواع مختلف،
و ...
 - ج) نگهداری و مواظبت ماشین، پاک‌کردن دقیق و اساسی ماشین‌ها، چرب‌کردن
و ...
 - د) بازدید پارچه، عیب‌ها و علل آن‌ها، و ...
- تمرینات بدنی و ورزش و همچنین استفاده از کتابخانه ضروری بوده است.

▣ برنامه هنرستان شبانه‌روزی ضرابخانه

هنرستان ضرابخانه برای دوره سه ساله و تحت عنوان برنامه عملی و برنامه درسی به شرحی که آمده است در جلسه ۳۸۷ شورای عالی فرهنگ سال ۱۳۱۷ به تصویب رسیده است. در تبصره این برنامه آمده است:

۱. تعیین جزئیات مواد برنامه با در نظر گرفتن احتیاجات ضرابخانه به اختیار هیئت مدیره خواهد بود.
۲. هنرجویان علاوه بر مواد برنامه در دوره هنرجویی به تناسب فصل ورزش بدنی خواهند داشت.

سال اول (مقدماتی):

- الف) برنامه عملی: آتش‌کاری - سوهان‌کاری - سوراخ‌گیری - لحیم‌گیری - جوش‌کاری - نجاری (چهار روز در هفته، ۳۶ ساعت)
- ب) برنامه درسی: انتظامات و تشکیلات کارخانه - تکرار حساب - هندسه (مسطحات) - فیزیک و شیمی مقدماتی - نقشه‌کشی - ماده‌شناسی - افزارکاری - اجزای ماشین (دو روز در هفته، ۱۸ ساعت)

سال دوم:

الف) برنامه عملی: تراش کاری - فلز کاری - صفحه تراشی - سیم کشی و اعمال نصب -
آبدادن فولاد (چهار روز در هفته، ۳۶ ساعت)

ب) برنامه درسی: حساب فنی - هندسه فنی (حجم) - فیزیک صنعتی - شیمی صنعتی - نقشه کشی فنی - ابزارشناسی - ماشین کاری - ماشین های قوه - الکتروسیسته - بهداشت کارخانه - آتش نشانی (دو روز در هفته، ۱۸ ساعت)

سال سوم (تخصصی):

الف) برنامه عملی: کار در تجزیه خانه، گدازخانه و منگنه خانه - قطاعی - شمش تابی - ضرب پول - آبدادن فولاد - کار در موتورخانه - الکترونیک - کار در پرداخت کردن و پول تابی - کار در کارخانه تعمیرات (پنج روز در هفته، ساعات مطابق ساعت کار کارخانه های ضرابخانه)

ب) برنامه درسی: مقاومت مصالح - نقشه کشی - ماشین قوه - الکتروسیسته (یک روز در هفته، ۹ ساعت)

برنامه تحصیلات دوره متوسطه شعبه بازرگانی (مصوب جلسه ۳۹۷ شورای عالی فرهنگ - ۱۳۱۸)

در این برنامه آمده است:

الف) برنامه تحصیلات در بدو سال اول متوسطه مطابق برنامه پنج سال اول متوسطه دبیرستان ها، مصوب آذر ۱۳۱۷ خواهد بود.

ب) جدول دروس هفتگی و برنامه تفصیلی سال ششم در مصوبه جلسه ۳۹۷ شورای عالی فرهنگ سال ۱۳۱۸ آمده است.

جدول ۱۲. تقسیم ساعات دروس هفتگی سال ششم متوسطه شعبه بازرگانی (مصوب جلسه ۳۹۷

شورای عالی فرهنگ - ۱۳۱۸)

ردیف	نام درس	ساعت در هفته
۱	فارسی	۲
۲	زبان خارجه	۶
۳	امتعه شناسی شیمی و بازرگانی	۱
۴	تبلیغات بازرگانی	۱

ردیف	نام درس	ساعت در هفته
۵	دفترداری	۴
۶	ریاضیات بازرگانی	۲
۷	تحریرات بازرگانی	۲
۸	تجارت حمل و نقل گمرک و تشکیلات	۴
۹	اقتصاد و تاریخ آن	۲
۱۰	جغرافیای اقتصادی	۲
۱۱	کلیات حقوق مدنی و بازرگانی	۳
۱۲	ورزش و تعلیمات نظامی	۵
۱۳	ماشین‌نویسی	۶
	جمع	۳۶

□ برنامه هنرستان رنگرزی

برنامه هنرستان رنگرزی مصوب جلسه ۴۲۱ شورای عالی فرهنگ سال ۱۳۱۹ برای دوره سه ساله (چهارم، پنجم و ششم متوسطه) می‌باشد. ساعات دروس این برنامه در جدول ۱۳ آمده است.

جدول ۱۳. ساعات دروس هنرستان رنگرزی (مصوب جلسه ۱۲۴ شورای عالی فرهنگ - ۱۳۱۹)

ردیف	مواد دروس	سال اول	سال دوم	سال سوم
۱	شیمی معدنی	۵	-	-
۲	شیمی آلی	-	۵	-
۲	قوانین شیمی	۱	۱	-
۴	شیمی مواد رنگی و بافتی	-	-	۵
۵	شیمی صنعتی	-	-	۳

ردیف	مواد دروس	سال اول	سال دوم	سال سوم
۶	اصول رنگرزی	۵	۵	۵
۷	ماشین‌های اختصاصی رنگرزی	-	-	۱
۸	فرانسه	۴	۴	۴
۹	فیزیک	۲	۲	۱
۱۰	ریاضیات	۲	۲	-
۱۱	عملیات رنگرزی	۶	۶	۸
۱۲	فارسی	۲	۲	-
۱۳	ورزش	۲	۲	۲
۱۴	تعلیمات نظری و عملی نظامی	۵	۵	۵
۱۵	عملیات شیمیایی	۲	۲	۲
	جمع ساعات	۳۶	۳۶	۳۶

◆ نمونه‌ای از برنامه تفصیلی هنرستان رنگرزی:

قوانین شیمی

تبادل شیمیایی، موارد استعمال، سرعت فعل و انفعالات شیمیایی و تغییرات آن، کاتالیز، کاتالیزورها و عمل آن‌ها، قانون گازها (بدون محاسبه)، قابلیت حل شدن، عامل اسید، باز، ملح (نمک)، تعریف و تئوری این‌ها، تعریف و موارد استعمال و فواید آن، مختصری از ئیدرولیز، مختصری از الکترولیز، ترموشیمی.

◆ ماشین‌های رنگرزی:

وسایل ارتباط دو تکه، انواع میخ پرچ (میخ پرچ خزینه میخ پرچ سرگرد، میخ پرچ نیم‌گرد خزینه‌ای) میخ پرچ سر دو میخ پرچ گرم، پیچ، تشریح آن از روی سطح مورب، زاویه شیب پیچ، انواع پیچ، اشکال مختلفه پیچ و مهره (گرد، شش گوش و غیره)، اصطکاک، یاتاقان و انواع آن (لغزشی ساچمه‌ای، غلطکی)، شهرها، فنتیل‌ها، تلمبه‌ها، ماشین‌های اختصاصی رنگرزی، ماشین‌های شست‌وشو و تکمیل و اطوی پارچه‌ها، ماشین‌های مختلفه خشک‌کنی و آب‌گیری و خشک‌گیری ماشین‌های رنگرزی کلاف و دوک، ماشین‌های رنگرزی الیاف نیاخته، ماشین‌های رنگرزی پارچه‌ها (ژیگرها، تور نیکه‌های مختلف، ماشین‌های باسکول اسکارگو)، ماشین‌های چاپ، دستگاه مولد بخار (دیگ).

